

Т.В.Чухліб*

**ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ І.САМОЙЛОВИЧА ТА
ПРОБЛЕМА МІЖНАРОДНОГО СТАНОВИЩА УКРАЇНСЬКОГО
ГЕТЬМАНАТУ В 1672 – 1686 рр.**

У статті розкривається зовнішньополітична діяльність гетьманського уряду Івана Самойловича у 70–80-х рр. XVII ст. Досліджено, що Українська козацька держава була не лише об'єктом, а й суб'єктом міжнародних відносин Центрально-Східної Європи.

Події трьох останніх десятиліть XVII ст. внесли досить суттєві зміни в співвідношення сил між державами, які розташовувалися між Балтійським та Чорним морями. У той час продовжувала формуватися нова система міжнародних відносин, підвалини якої були закладені ще на Вестфальському конгресі 1648 р.¹ Як і раніше, значно впливало на події, що розгорталися в Центрально-Східній, Південно-Східній та Північній Європі, довголітнє протистояння монархічних дворів Французького королівства та Австрійського цісарства. Саме від перебігу заперклого геополітичної суперечки Габсбургів і Бурбонів, головним чином, залежали міжнародні позиції провідних держав цього регіону – Речі Посполитої, Османської імперії, Московської держави та Шведського королівства. Але якщо шведські монархи після річпосполитського "бліцкригу" другої половини 50-х рр. XVII ст. на деякий час погамували власні амбіції (лише задля їхньої реанімації в майбутніх війнах початку XVIII ст.), то польські королі, московські царі й турецькі султани під впливом чи за посередництвом австрійського та французького монархів продовжували виснажливу боротьбу між собою за право вирішувати долю цієї частини Європи.

Французький король Людовік XIV в останніх десятиліттях XVII ст. був зайнятий війною з Іспанією, Англією, Голландією, а також Австрією, Бранденбургом та Данією. Однак це не заважало йому заохочувати Стамбул до війн із Віднем та зіштовхувати між собою Варшаву і Бранденбург. У свою чергу, після погодження на розподіл України між Річчю Посполитою та Московською державою, Габсбурги здобули собі в особі цих країн союзників у боротьбі з Портою². Тим самим вони надійно забезпечили південно-східний фронт і сконцентрували основні сили на Дунаї й Балканах. За сприянням військових операцій союзницьких сил Варшави та Москви (до яких з одного і з іншого боків входили й значні підрозділи Українського гетьманату), які відволікали турків і татар у Північному Причорномор'ї, Криму та Південно-Східній Україні, австрійці спромоглися здобути гучні перемоги над Османською імперією під Віднем, Естергомом, Парканами, Щецином (1683) та Будю (1686).

Після укладення перемир'я 1667 р., на других польсько-російських переговорах в Андрусові у 1669 р. керівник московської делегації О.Ордин-Нащокін уже вимагав прислати українських дипломатів на посольський з'їзд, щоб спільними зусиллями добитися переходу Правобережної України під "високу руку" царя. Слід зазначити, що питання про правобережні землі України порушувалося на всіх з'їздах московських і польських дипломатів аж до 1686 р. Статті Андрусівського договору неодноразово підтверджувалися (7 березня 1670, 30 березня 1672, 10 січня 1675, 17 серпня 1678 рр.)³, але фактично не виконувалися. Так, у тексті чергового підтверджувального договору між Москвою і Варшавою, який було ратифіковано 1670 р. у Каджині, зазначалося, що московський цар "жодну над козаками українськими, з тієї сторони Дніпра від Переяслава проживаючими, пом-

* Чухліб Тарас Васильович – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. відділу історії України середніх віків Інституту історії України НАН України.

сту чинити не буде за те, що деякі в сторону ЙКМ і РП (його королівської милості і Речі Посполитої. – *Т.Ч.*) вдавалися..."⁴. А перед тим, під час останнього засідання каджинської комісії, польські дипломати, відчуючи негативну реакцію Українського гетьманату на підтвердження домовленостей 1667 р., говорили: "Якось переживаємо, що зараз козаки побачать, що прийти до згоди на комісії маємо, коли почують, що мир і спокій із Москвою затверджені"⁵.

Переговори щодо польсько-російського союзу було продовжено в 1671 р. Дипломати Речі Посполитої вимагали не посилати царські війська в Україну, а обмежитися лише військовими демонстраціями поблизу кордону. Керівник російського представництва А.Матвеев наполягав на тому, щоб на переговорах були присутні представники України⁶. На що поляки відповіли, що московський цар хоче ніщо інше, як ворогуючих із королем правобережних козаків "прийняти під свою царської величності високу руку"⁷. Після чого А.Матвеев висловив таку думку: "Не питаючи їх, якого великого государя вони, козаки, прийняли милість і благодіяння, від бусурман відійдуть, і у того великого государя бути в підданстві захочуть, і принудити їх до іншого великого государя в послухання неможливо"⁸.

Зотже, російська сторона не відкидала можливості переходу правобережної частини Гетьманату під її протекцію. Водночас великий коронний гетьман Речі Посполитої Я.Собеський так оцінював міжнародну ситуацію та становище козацької України: "...Бо хто ж божевільний буде починати з Україною війну, коли турецький цісар, котрий узяв її в свою оборону, досі ще не з'ясував своїх планів? Адже ж перед ним дрижить увесь світ, і хоч венеціани і інші пишуть, що та війна, напевне, обернеться проти нас, але по-старому і вони, і Сицилія, і Мальта чинять усілякі приготування до тієї війни"⁹. 30 березня 1672 р. Річ Посполита укладає новий договір із Московською державою, який підтверджував Андрусівське перемир'я, а також зобов'язував царя не допускати надання Лівобережною Україною військової допомоги П.Дорошенку та направити польському королю для війни проти султана й гетьмана підлеглих калмиків і донських козаків¹⁰.

Розпочавши за умовами союзу з П.Дорошенком боротьбу проти Речі Посполитої, Османська імперія поступово відвойовувала територію Правобережжя у польського короля. Поразка в цій війні змусила Польщу схилитися до укладення 16 жовтня 1672 р. "капітуляційного" мирного договору з турками. Під час переговорів, які відбувалися в західноукраїнському містечку Бучач, султанські дипломати заявили, що "наш Цезар (султан. – *Т.Ч.*), якщо щось колись узяв, ніколи не віддасть, і то є *pro lege apud Otthomanos*. Шкода тоді і згадувати (полякам. – *Т.Ч.*) Поділля та Україну, бо то Цезарське, не ваше; але і так ваше не було від незгоди і воен уставних із Козаками, і для чого те втратили, чого не мали"¹¹. Крім того, представники султана під час розмов із поляками висловлювалися й щодо права свого монарха на володіння не лише правобережною, а й лівобережною частиною Українського гетьманату¹².

За Бучацькою угодою, до Туреччини відходило Поділля, крім того, Річ Посполита відмовилася від Брацлавщини й південно-західної частини Київщини, територія яких передавалася під безпосереднє управління українського гетьмана: "Держава Українська має належати козакам у старих кордонах"¹³, – зазначалось у польському варіанті договору. Таким чином, під владою П.Дорошенка залишалася Правобережна Київщина та Східне Поділля (Брацлавщина), решта українських земель – під Польщею. Представники України під час польсько-турецької комісії вимагали включити до бучацьких положень пункт щодо встановлення західного кордону Українського гетьманату, який мав проходити по річках Горинь і Лабунь. Згідно з Бучацькою угодою, всі попередні договори між двома країнами залишалися в силі. Польща мала сплатити 80 тис. талерів контрибуції, а також

щорічно давати турецькому султану 22 тис. злотих данини. У квітні 1673 р. польський сейм відмовився ратифікувати домовленості з Туреччиною.

Відмова польського уряду від більшої частини Правобережної України відкривала перед лівобережною частиною Гетьманату й Московською державою можливість повернення її під свою владу. Москва, яка, "склавши руки", дивилася на розгром Польщі турками (хоча на основі Андрусівського і Московського договорів мала допомогти їй військами), вирішила, що за Бучацьким договором Польща зреклася своїх прав на Правобережну Україну, і тепер намагання російських військ оволодіти даною територією не буде порушенням Андрусівської угоди. Таким чином, козацька Україна була розподілена між трьома монархічними державами.

Попередні військові здобутки не зупинили турецького султана. У 1673 р. "прийшов у Варшаву турський посол, з яким султан до короля писав гордо, прохаючи в нього всієї України"¹⁴, – повідомляв російський резидент до Москви. Зі свого боку, на тогорічній військовій раді у Варшаві 6 березня Ян III Собеський заявив, що для того, щоб повернути Правобережжя, потрібно розпочати переговори з гетьманом П.Дорошенком, "дозволяючи йому на час Україну"¹⁵. У травні 1674 р. резидент В.Тяпкін описав ситуацію, яка виникла в Польщі під час виборів нового короля¹⁶. За його словами, польська шляхта звинуватила опозицію на чолі з литовським коронним гетьманом К.Пацом у тому, що, поки вони затягували вибори, московський цар заволодів усією Україною (малося на увазі тимчасове відходження правобережних полків під владу лівобережного гетьмана І.Самойловича). Під час дебатів виступив австрійський посол і запитав у поляків: "Адже Україна (Правобережна. – Т.Ч.) залишилась у ваших руках?!"¹⁷. На це йому відповіли, що Правобережна Україна на чолі з Дорошенком раніше піддалася султану. "Чого ж ви тоді хвилюєтесь? Хай краще володіє нею государь християнський і ваш союзник"¹⁸, – підсумував австрієць. Одночасно й польський король, і московський цар намагалися добитися переходу гетьмана П.Дорошенка під свою протекцію.

За два роки до цього, 17 червня 1672 р., на Генеральній раді в Козацькій Діброві під Конотопом правителем лівобережної частини Українського гетьманату було обрано генерального суддю Івана Самойловича. Разом зі старшиною він склав присягу на вірність московському цареві Олексію Михайловичу, підтвердив положення Глухівських статей 1669 р. і підписав нові, т.зв. Конотопські статті, які визначили характер відносин між Гетьманатом та Російською короною. Як зазначував історик А.Яковлів, московський монарх на початку 70-х рр. XVII ст. "прийняв Військо Запорозьке (Лівобережну Україну. – Т.Ч.) як окрему суцільну державу з точно означеною територією й населенням, під свою протекцію на певних умовах"¹⁹.

Згідно з четвертою статтею українсько-російського договору 1672 р., український гетьман та його оточення брали зобов'язання "...без указу Великого Государя ЙЦВ (його царської величності. – Т.Ч.) і без ради старшини до сторонніх монархів ні про що не писати і з усними своїми присилками зноситись не намагатися"²⁰. Хоча певні обмеження у веденні зовнішньої політики й не давали змоги І.Самойловичу активно впливати на співвідношення сил у східноєвропейському регіоні, це компенсувалося за рахунок постійної участі української дипломатії в підготовці проведення московсько-польських чи московсько-турецьких переговорів, про що йтиметься далі. Зважаючи на глибоку обізнаність верхівки Українського гетьманату зі станом справ у Центрально-Східній та Південно-Східній Європі, російський монарх постійно звертався до уряду Лівобережної України за порадою та консультацією щодо різних проблем зовнішньої політики Московської держави²¹. Зі свого боку, І.Самойлович намагався спрямовувати міжнародну діяльність свого протектора в необхідному для України напрямку.

У лютому 1673 р. гетьман запропонував московському цареві йти походом на Крим або ж розпочати заходи щодо підкорення правобережного гетьмана П.Дорошенка²². Цар не погодився розгорнути військові дії проти татар, але дав згоду наступати на Правобережжя. Проте перед майбутнім походом Олексій Михайлович поставив П.Дорошенкові певні умови підданства, які були записані в спеціальній грамоті й відіслані І.Самойловичу для доставки за адресою. Але той не прислухався до царського наказу й не послав їх у Чигирин, мотивуючи це тим, що П.Дорошенко ні за яких умов не погодиться визнати московський сюзеренітет.

Наприкінці січня 1674 р. лівобережні козацькі полки під проводом самого І.Самойловича та московські війська на чолі з боярином Г.Ромодановським переправилися через Дніпро й почали відвойовувати у П.Дорошенка (а також іншого правобережного гетьмана – М.Ханенка) "тогочасні" міста й селища. 17 березня в Переяславі відбулася об'єднана Генеральна рада, на якій полковники семи правобережних (Білоцерківського, Брацлавського, Канівського, Корсунського, Павлоцького, Тарговицького та Уманського), а також представники всіх лівобережних полків, за рекомендацією боярина Г.Ромодановського, висловили бажання "вчинити гетьмана Івана Самойловича на обох боках Дніпра єдиним гетьманом над усім Військом Запорозьким", та щоб московський цар прийняв їх у підданство "на таких же статтях", як і Лівобережну Україну²³. Тут також було укладено Переяславські статті, які в основному повторювали положення Глухівського й Конотопського договорів України з Росією. У першій статті "Переяслава – 3" відразу ж уточнювалося, що, "окрім царя і його дітей, у турецького султана й у кримського хана, і ні в жодного з сусідніх монархів у підданстві не бути"²⁴. Г.Ромодановський від імені свого монарха запевнив правобережців, що вони будуть "у підданстві у Великого Государя на колишніх правах і вольностях, і нічим їх права і вольності порушені не будуть"²⁵. Але фактично І.Самойлович не встиг цілковито оволодіти Правобережжям, а його населення – "задовольнитися" царською протекцією, оскільки за допомогою багатотисячних військ Османської імперії ця частина Гетьманату знову опинилася під владою П.Дорошенка. Крім того, на правобережні землі вступила армія Речі Посполитої, що активно протистояла не лише заходам султана та царя, а й діям обох українських гетьманів.

На третьому польсько-російському з'їзді в Андрусові (1674) коронні послі почали вимагати повернення Києва. Царські представники на чолі з М.Одоевським дипломатично відповідали, що Московська держава володіє не лише Києвом, а й усією Україною, як Лівобережжям, так і Правобережжям, "з-за уступки від Польщі Задніпров'я туркам і цар відвоював його зброєю у султана, а не від польської держави"²⁶. Турецько-російський збройний конфлікт, який спалахнув у зв'язку з втручанням у справи Правобережної України московського царя й лівобережного гетьмана, з часом переріс у справжню війну за право володіти землями правобережного Подніпров'я.

До певної зміни зовнішньополітичних декорацій названими вище державами призвели події, пов'язані зі смертю в 1674 р. не зовсім успішного короля Речі Посполитої Михайла Корибута-Вишневецького та у 1676 р. – найвдалішого з московських царів допетровської епохи Олексія Михайловича. Їхні наступники спробували, хоча й не кардинально, але дещо змінити правила гри й примусити свого супротивника відмовитися від потенційного виграшу, яким для кожного була Україна. Найбільш професійно в цьому напрямку почав діяти обраний 1674 р. і коронований через два роки польський король Ян III Собеський. У 1675 р. він підписав союзницький Яворівський договір із французьким королем Людовіком XIV, що був спрямований на війну з бранденбурзьким електором та проти поширення гегемонії австрійських Габсбургів. Наступного року поблизу Журавно польський король уклав перемир'я із султаном, а ще через рік – мирний договір

з австрійським імператором та шведським королем. Усі ці міждержавні акти зміцнювали позиції Речі Посполитої в протистоянні з Московською державою й Османською імперією.

У свою чергу Московія, незважаючи на існування андрусівських і московських домовленостей із Польщею, у 1675 р. підписує мирний договір з Австрією, положення якого були спрямовані проти посилення королівських повноважень та збереження традиційних шляхетських вольностей у Речі Посполитій. Відень також обіцяв вступити до ініційованої росіянами антитурецької ліги після завершення війни з Францією. Одночасно московський уряд остерігався того, що у разі переможного завершення спільної з поляками боротьби проти турків Польща відразу розпочне наступ проти Росії²⁷. Саме тому остання почала вишукувати можливість укладення сепаратного миру з Османською імперією. Однак у цьому її випереджає польський король, який 17 жовтня 1676 р. підписує перемир'я з Мегмедом IV.

На нашу думку, результати Журавненського перемир'я, його наслідки для України та вплив на розвиток міждержавних відносин у Центрально-Східній і Південно-Східній Європі ще не одержали належної оцінки у вітчизняній історіографії. Адже майже чверть віку (до рішень Карловицького конгресу 1699 р.) Туреччина мала міжнародно-юридичне право на володіння південними землями Київщини та Поділля. Саме розподіл території України в 1676 р. спричинив політичний і економічний занепад земель "з правого берега Дніпра" в останній чверті століття. Разом із тим це перемир'я визнавало за правобережною частиною Гетьманату втрату міжнародної правової суб'єктності як державного утворення.

Таким чином, у жовтні 1676 р. припинилася чотирирічна польсько-турецька війна, але конфліктна ситуація, що склалася навколо Правобережної України, не була повністю вирішена. Про свої "права" на неї заявила Московська держава, яка звинуватила Польщу в порушенні андрусівських домовленостей. Загострилася російсько-польські міждержавні відносини, а згодом розпочалася нова війна за Правобережжя, але вже поміж Портою, з одного боку, і Росією та Лівобережною Гетьманщиною – з іншого. Однак московський цар і лівобережний гетьман, не звертаючи уваги на пункти Журавненського договору, продовжували тримати свої війська в правобережних містах.

Коли у 1675 р. московський цар запропонував польському королю об'єднати свої війська для боротьби проти П.Дорошенка, І.Самойлович відмовив його це робити з огляду на небажання виникнення більш тісного союзу між Польщею й Росією. У березні того ж року гетьман прийняв у себе польських послів на чолі з О.Клодницьким, які їхали до Москви. Після одержання королівського листа та розмови з послом гетьман відпустив поляків у напрямку польського кордону, про що відразу ж повідомив коронному гетьману Д.Вишневецькому²⁸. Влітку лівобережний регіментар писав до канцлера Великого князівства Литовського, що він разом із російським військом Г.Ромодановського знову вирушає до Дніпра для оволодіння Правобережжям²⁹.

Повернення собі "втраченої" частини Гетьманату стало одним із головних завдань зовнішньої політики уряду І.Самойловича. "Нам, Війську Запорозькому, та сторона Дніпра належить"³⁰, – неодноразово заявляв він протягом свого гетьманування іноземним володарям, усвідомлюючи своє правонаступництво на володіння правобережними землями, що стали ареною військової боротьби між Варшавою, Москвою та Стамбулом. У листі від 18 вересня 1676 р. до охотницького полковника І.Новицького він писав: "...Богу від усіх нехай буде благодаріння, поневаж отчизну нашу, розторгнену Україну, привів під єдиного монарха і регімент (управління гетьмана. – Т.Ч.) у з'єднання"³¹. Ці слова були визначальними для всього періоду правління І.Самойловича.

Від часу укладення Бучацького договору Османська імперія вважала Правобережну Україну своєю власністю, а козацького гетьмана – своїм підданим. Втручання Московської держави й перехід П.Дорошенка під владу царя змусили Порту призначити іншого "намісника" в Україні. Але Ю.Хмельницького ще потрібно було "посадовити" в Чигирині, який перебував під владою І.Самойловича та московських воевод. Гетьманська столиця відігравала важливу стратегічну роль у військових і політичних планах ворогуючих сторін. Саме тому влітку 1677 р. турецька армія здійснила намір захопити Чигирин³².

Одержавши звістку про можливий наступ турків на Правобережжя, гетьман І.Самойлович ще з осені 1676 р. розпочинає активну підготовку до відбиття ворожого нападу, в результаті чого були укріплені найбільші південні міста, а також дві тогочасні столиці України – Київ та Чигирин. Внаслідок таких дій гетьмана в Чигирині було сформовано досить великий гарнізон із 7 тис. козаків і 5 тис. московських солдатів. Це допомогло невдовзі, у серпні 1677 р., витримати багатородному облогу турецької армії Ібрагім-паші. Керуючи 20-тисячним козацьким військом, гетьман І.Самойлович разом із підрозділами Г.Ромодановського 28–29 серпня розгромив частину турецької армії поблизу Бужина, що спричинило відхід турків з-під Чигирини, залога якого трималася з останніх сил.

У листопаді 1677 р. стольник Карандєєв запропонував І.Самойловичу "порадитись зі старшиною про військові та інші справи свої, які будуть до укладення польських договорів, а вперед... прислати статті"³³. Незважаючи на те, що на старшинській раді такі пропозиції – "статті" – було підготовлено, генеральному писарю В.Кочубею, який віз їх до Москви, І.Самойлович доручив доповісти царю Федору Олексійовичу про свою рішучу позицію. Вона полягала в тому, що росіяни не повинні вести розмову з польськими послами щодо віддачі Речі Посполитій якої-небудь частини Правобережної України, а особливо Києва й Чигирини. Гетьман І.Самойлович у листі від 19 грудня 1677 р. писав до дяка І.Іванова про те, що з українським народом на переговорах розмовляли "як із скотиною, якою мали б торгувати", але "народ малоросійський за гноблення і, особливо, гоніння на віру відторгнувся від Речі Посполитої і вільно піддався государю московському"³⁴. Регіментар навіть хотів виїхати до Москви, щоб особисто взяти участь у переговорах, але росіяни, передбачаючи реакцію польських дипломатів, всіляко відмовляли його від цього. Разом із тим серед московських дипломатів існувала й інша точка зору щодо вирішення "українського питання" – у другій половині 1677 р. О.Ордин-Нащокін запропонував Федору Олексійовичу скликати у Києві з'їзд представників усіх країн, які були зацікавлені в проблемі визначення міжнародного статусу України: "І тепер потрібно із султаном турецьким царству Московському шукати міцного миру, а королівство Польське від ради спільної не відштовхувати"³⁵. Крім того, О.Ордин-Нащокін передбачав закликати на цей міжнародний з'їзд представників України, Молдавії, Болгарії і Сербії.

Виснаженій у довголітніх війнах із Річчю Посполитою та Швецією Московській державі в останній чверті XVII ст. було не під силу боротися з Османською імперією, яка ще не втратила свою колишню могутність. Наприкінці грудня 1677 р. до Стамбула вирушило московське посольство на чолі зі стольником А.Проскуровим. В інструкції послам, що була затверджена царем Федором, був цікавий пункт стосовно України. Відзначалося, що вона "з найдавніших часів належала до князів руських і київських, але пізніше відійшла від них, а в 1654 р. знову вернулась під владу царя"³⁶. Тому, як говорилося далі в наказі послам, султан не мав права приймати у підданство гетьманів Війська Запорозького і тим самим претендувати на володіння Україною. Положення цього документа, який був типовим для московської політики "після переяславського" періоду, на думку царя, мали засвідчувати законні права Московщини на українські землі. Дискусійність такої "легітимності" очевидна і є проблемою іншого дослідження. Разом із

тим у 1667 р. государі "Всієї Русі" власноручно відмовилися від її більшої, правобережної частини: "...Козаків з другого боку (Правобережжя. – Т.Ч.) Його Царська Величність звільняє від присяги виконаної собі на підданство"³⁷.

Варшавська еліта була занепокоєна можливістю мирного урегулювання російсько-турецьких стосунків. Адже в цьому разі першою постраждала б Річ Посполита. "Москва тільки й думає, щоб нас штовхнути до війни з турками й забрати собі Україну", – відзначав познанський воєвода³⁸. І це справді було так. У квітні 1678 р. керівники російського посольства І.Чаадаєв та Є.Українець заявили у Варшаві, що не віддадуть полякам ні Києва, ні Білої Церкви (а отже – Правобережжя)³⁹. Натомість польський резидент у Москві скаржився на те, що І.Самойлович іменує себе "гетьманом обох сторін Дніпра" й відбирає "дорошенкові" міста⁴⁰. Але невдовзі уряд Польщі переорієнтовується на те, щоб покращити відносини з Москвою й змусити її виконувати пункти Андрусівського перемир'я.

17 серпня 1678 р. у Москві було укладено черговий польсько-російський договір, який підтверджував положення 1667 р.⁴¹. А 31 січня 1679 р. у Гродно знову відбулося спільне засідання польських та російських дипломатів, на якому мала вирішитися проблема "вічного миру". Польща в черговий раз вимагала від Москви повернення Києва. Посли відповідали, що поляки самі віддали Київ і всю Правобережну Україну в руки турків, унаслідок чого виникла нова війна і "бунт козацький, які за вітчизну свій Київ мають"⁴². Таким чином, як підсумовували російські послы, Польща не мала ніякого права вимагати повернення Києва й українських земель⁴³. Поки московські та польські дипломати звинувачували один одного у невиконанні андрусівських домовленостей, лівобережний гетьман І.Самойлович проводив власну політику щодо Правобережної України, яка на той час полягала у т.зв. "великих згонах" місцевого населення на Лівобережжя.

У той час знову з черговою ініціативою вирішення міжнародного статусу Українського гетьманату виступає відомий російський дипломат О. Ордин-Нащокін, який тоді вже став ченцем під іменем Антоній. Він запропонував скликати у Києві з'їзд представників Речі Посполитої та Московської держави, які спільними зусиллями мали повернути ("revocare") на свій бік українське населення, яке визнавало владу Ю.Хмельницького й турецький протекторат⁴⁴. У даному разі передбачалося, щоб правобережні козаки жили зі своїми "вольностями" під зверхністю обох монархів, а отже, йшлося про встановлення російсько-польського кондомініуму над Правобережжям. Однак така пропозиція досвідченого дипломата викликала не лише спротив польської сторони, а й неприйняття московськими "думними людьми" на чолі з патріархом Іокимом.

Московський цар у своїй грамоті до лівобережного гетьмана від 10 січня 1678 р. стверджував, що всі правобережні міста, відвойовані в турків, ніколи не будуть віддані Польщі. Він обіцяв, що прислані українцями статті впишуть до інструкції московським дипломатам. Крім того, в Україну постійно присилатимуться "списки з їхніх розмов з поляками". Занепокоєність долею правобережних земель відбилась у зверненні І.Самойловича до стольника В.Тяпкіна: "Між тим, як у нас, в козацькому народі, постійно одна думка і один намір і справа, хто володіє Києвом і Чигирином, тому повинний бути покірний весь малоросійський народ"⁴⁵.

Одночасно з дипломатичними заходами І.Самойлович дав наказ своїм полковникам розпочати підготовку до війни з турками. За рік до цього польський резидент Свідерський скаржився московському уряду на те, що І.Самойлович іменує себе "гетьманом обох сторін Дніпра" й займає "дорошенкові міста", на які претендувала Річ Посполита⁴⁶. Розуміючи, що міжнародна ситуація складається не на його користь (крім того, гетьман враховував прагнення "князя Малої Русі-України" Ю.Хмельницького взяти під свій контроль правобережний регіон), І.Самойлович вирішив знищити всі фортеці на правобережному Подніпров'ї, а їхнє

населення розселити на Лівобережжі й Слобожанщині. Восени 1678 р. розпочався перший етап "великого згону". 4 вересня гетьман наказав канівському полковнику Д.Пушкаренку: "Хто б з вами йти не захотів, то і того для спільної одностайності, силоміць з собою звідти (з-під Канева. – Т.Ч.) впровадьте...сюди, до Переяславля"⁴⁷. Щоб не залишати султану та Хмельницькому бази для матеріального забезпечення й поповнення людськими ресурсами своїх військ, на Правобережну Україну в жовтні було вислано спеціальний загін на чолі з полковником Лисенком для переселення всіх її жителів і спалення міст та селищ. У наступному році розпочався новий етап цієї операції. Син гетьмана Семен Самойлович разом з окремими сотнями Київського, Переяславського, Прилуцького, Ніжинського та двох компанійських полків і загonom російського воєводи Л.Неплюєва наприкінці лютого 1679 р. зайняли Ржищів, а згодом – Канів і Корсунь. Жителі цих міст разом з населенням Черкас, Жаботина, Мошнів, Драбівки "на сю сторону (Лівобережну Україну. – Т.Ч.) зігнані і від неприятеля відлучені, а села і містечка в тій стороні всі без останку спалені"⁴⁸. До речі, саме цей період діяльності І.Самойловича найбільш негативно оцінюється вітчизняними істориками, які ставлять гетьману в провину знищення Правобережної України.

У червні 1679 р., відповідаючи на запит царя про вибір міжнародного партнера, І.Самойлович писав до Москви про неприйняття лівобережним урядом ідеї московсько-польського союзу⁴⁹. Гетьман наполегливо радив укласти мирний договір з Османською імперією. У розмові з дяком Є.Українцевим він висловив бажання, "щоб цар з султаном і ханом захотів мирний договір становити"⁵⁰. Він також відмовляв російських урядовців від пропонованого Варшавою спільного походу з польськими військами в район Дунаю: "...Хоча би ми разом з поляками над неприятелем і перемогу отримали, то поляки стануть цю перемогу й славу приписувати собі"⁵¹.

Зважаючи на позицію Українського гетьманату, Московська держава шукала шляхів до примирення з Туреччиною. На початку 1679 р. до Стамбула прибули царські послы В.Даудов та Ф.Старков⁵², проте їхня місія виявилася невдалою. "...Москва з турками не погодилась, з нами зараз хоче", – так оцінював тогочасні напрями зовнішньої політики царя Ян III Собеський⁵³. Трохи згодом уже Мегмед IV, побоюючись можливості укладення "вічного миру" між Росією й Польщею, звертається за посередництвом до молдавського господаря Г.Дуки. Той прислав до Москви посольство під керівництвом Я.Білевича. У квітні 1679 р. молдавський представник повідомив російських бояр, що Мегмед IV готовий укласти з ними мирний договір⁵⁴. Головною умовою турецької сторони було встановлення кордону між володіннями обох монархів, який пролягав би по Дніпру. Правобережжя мало належати Порті, а лівобережна частина України – Московській державі. Султан навіть погоджувався віддати цареві Київ. Звичайно, в Москві з великим задоволенням прийняли дані пропозиції. Разом із тим, ідучи на дипломатичну хитрість, московський уряд зауважив, що в царському підданстві мають перебувати й правобережні козаки. Автоматично це означало відхід Правобережної України до російських володінь. З'їздивши до Стамбула, молдавський капітан Я.Білевич привіз у грудні того ж року відповідь султана, який, зрозуміло, не погодився відступити царю всю територію України. Серед багатьох причин такої відмови вказувалося й на те, що Річ Посполита не бажає вирішення даної проблеми на користь російського монарха⁵⁵.

Московський цар мав змогу особисто пересвідчитись у цьому – влітку 1679 р. до Москви прибуло чергове польське посольство, очолюване П.Бжостовським та Я.Гнінським⁵⁶. Намаганню обох сторін укласти військовий союз проти Туреччини знову перешкоджало територіальне питання. І росіяни, і поляки вже вкотре, забувши про андрусівські домовленості, вимагали один від одного права

на володіння всією Україною, як Лівобережною, так і Правобережною. У даному разі Москва вела хитру дипломатичну гру, результатом якої повинен був стати майбутній мир з Османською імперією⁵⁷. Реакція королівського двору на московсько-турецьке зближення була дуже негативною. "...Зрадники, ...про мир домовляються і нас поганинові на відлов віддають, перед яким з батьківських місць тікати мусимо", – обурювався з цього приводу король Речі Посполитої⁵⁸.

Водночас серед частини козацької старшини, яка оточувала І.Самойловича, були й прихильники протилежної зовнішньополітичної лінії, які схилилися до союзу з Польщею. Це, зокрема, підтверджує лист Яна III Собеського до М.Радзивілла від 20 березня 1680 р., в якому писалося: "...Позавчора мали відомість від полковника Війська Запорозького із Задніпров'я..., якщо Москва з турками трактат підпише, то від неї підуть і до Речі Посполитої вернуться до підданства"⁵⁹.

І.Самойлович усе-таки зумів переконати не тільки свою старшину, а й московський уряд у доцільності союзу з турками. Для укладення мирного договору з Портою й Кримським ханатом у листопаді 1680 р. до Бахчисарая в складі російського посольства вирушив представник гетьманського уряду С.Ракович. Раніше стольник В.Тяпкін, який на шляху до Криму зупинявся в Батурині, вислухав пропозиції гетьмана І.Самойловича щодо конкретного змісту майбутнього договору. Підтримуємо висновки історика В.Станіславського, що укладення Бахчисарайського мирного договору 1681 р. можна вважати зовнішньополітичним успіхом саме гетьманської адміністрації⁶⁰, адже лівобережний гетьман І.Самойлович, по суті, був його творцем.

Відразу після укладення договору в Бахчисараї Мегмед IV почав зміцнювати свою владу на Правобережжі, віддавши його під управління молдавському господарю Г.Дуці. 14 жовтня 1681 р. польський король повідомляв своїм послам у Москві: "...Донеси і те ЙЦВ, що господар волоський вже є в Україні і поселився в Немирові, за рішенням Султана Турецького..., а не так, як у пактах є..., що Україна козакам належати має"⁶¹. Саме тому, продовжував король, "коли йде до того, що Задніпров'я на тій стороні України при початкових вольностях не було, належить, щоб ЙЦМ (його царська милість. – Т.Ч.) до такого не допускав і з нами найперше спілкувався"⁶². Безперечно, мир між Портою й Московією штовхав Річ Посполиту до пошуку нових шляхів замирення з царем, а також спонукав до більш тісного співробітництва з Австрійським двором. 31 березня 1683 р. Ян III Собеський у Варшаві укладає наступально-оборонний союз проти Османської імперії. Обидва монархи зобов'язувалися надати один одному військову допомогу в разі нападу турків на Відень чи Краків: король мав виставити 40-тисячне, а цісар – 60-тисячне військо⁶³.

Однак після отриманого "списку" Бахчисарайського договору в серпні 1682 р. лівобережний гетьман України висловив незадоволення цими постановами. Він відверто писав до Москви: "Зі списку із затвердженої султанової грамоти...чиниться нам дуже досадливо і шкідливо..., що салтан турський дозволяє між ріками Дніпром і Бугом для своєї користі поселення чинити людські і володарів своїх у тому боці мати хоче, а послы Ваші мали наказ, щоб між тими ріками людей не селити"⁶⁴. Невдовзі посол В.Тяпкін звітував перед царями: "Гетьман Самойлович просив нас, щоб донесли ЙЦВ (його царській величності. – Т.Ч.)... замість задніпровських пустих сторін, які нині, за перемирними договорами, учинилися за Султаном Турським, пожалував би ВГ (великий государ. – Т.Ч.) його Гетьмана за чисельні його вірні і безперестанні служби і за відняття честі його обох сторін Дніпра, яка честь від нього тепер відійшла в сторону Султана Турецького, указав бути тим усім народом бути єдиним під його Гетьманською владою і булавою"⁶⁵.

Відносна поразка на дипломатичному фронті змусила гетьмана застосовувати інші засоби для того, щоб не дати Туреччині й Польщі оволодіти Правобережжям. На заклики супротивної сторони до населення Лівобережної України переходити на правобережні землі І.Самойлович відповів укріпленням кордонів та виданням універсалів, де під загрозою "нещадного карання на горло" заборонялося переходити через Дніпро. Реагуючи на звернення Яна III Собеського з пропозицією до українців "з обох сторін" Дніпра переходити на його сторону для боротьби з турками, лівобережний гетьман у травні 1682 р. видає універсал до всього козацтва, в якому говорилося: "...Поляки... переваблюють і заохочують наших людей... на життя в тогочасну порожню Україну, а особливо на військові звияти, оманливо обіцяючи (бо ніколи того не учинять) велику свою уважливість і давні вольності, щоб.... не слухали нестатечних звідців і розкольників миру"⁶⁶. Але не тільки Польща переманювала на свій бік лівобережних козаків – у березні 1683 р. І.Самойлович з обуренням повідомляв до Москви, що до нього приїхав посол від кримського хана Мурат-Гірея з проханням надати 10-тисячне військо. Одночасно ханські заклики листи розповсюджувалися в усіх лівобережних полках⁶⁷. Щоб забезпечити свої володіння від досить частих переходів, І.Самойлович виставляв міцні прикордонні застави "від Запорозів по Київ і по Батурин"⁶⁸. Протягом лише 1684 р. за гетьманським наказом було страчено двадцять козаків, а до Москви було відправлено в кайданах переяславського полковника Войца-Сербина, який хотів перейти на службу до польського короля. І.Самойлович заарештував навіть дружину правобережного гетьмана А.Могили, яка проживала на Лівобережжі⁶⁹.

У свою чергу, гетьман і його старшина неодноразово зверталися до правобережного козацтва з пропозиціями переходити на їхній бік. Київський полковник К.Солонина пропонував "тогочасним" козакам, щоб "під регімент пана Гетьмана піддалися... і не за польське достойнство, на яким багато ошукано, але за власну свою і предків своїх вітчизну милу Україну"⁷⁰. "...То є вже безчестя над безчестям – так очевидно відривати від нас наших підданих", – скаржився польський посол московським царям на дії лівобережного полковника⁷¹. Наприкінці 1683 р., знехтувавши міжнародними угодами, І.Самойлович зробив спробу відсунути західні кордони лівобережної частини Українського гетьманату поблизу Києва, а влітку 1684 р. намагався оволодіти Богуславом. Лише завдяки тому, що комендант польського гарнізону спалив місто і знищив міст через Дніпро, гетьман був змушений відвести свої війська⁷².

Водночас гетьманський уряд продовжував надавати необхідні консультації московському цареві з різних питань міжнародного розвитку східноєвропейського регіону, в т.ч. і щодо російсько-турецьких переговорів, які після укладення Бахчисарайського миру між державами тривали з метою уточнення окремих його положень у Стамбулі. Звичайно, найбільше І.Самойловича турбувало питання статусу українських земель. Він подав на розгляд російського монарха чотири статті, які, на його думку, "виправили" б ряд бахчисарайських домовленостей щодо України. По-перше, відзначалося, що не "обережено" Запорожжя; по-друге, "...затверджено, щоб, як на тій стороні Дніпра, яка туркам залишається, так і на цій стороні, яка у високій ВМ державі залишається, міст знову не будувати... [Це] до тих договорів не належало"; по-третє – гетьман писав, що турецький султан захотів робити свої поселення між Бугом і Дніпром, а "посли Ваші мали указ, щоб між тими ріками людей не селити і татарам не ночувати"; по-четверте, І.Самойлович звертав особливу увагу свого сюзерена на те, що султан "хитрістю бусурманською постановив", аби населення Лівобережжя без перешкод могло переходити на Правобережжя, а тому гетьман вимагав, щоб російський посол П.Возніцин "міцно наполіг" на тому, щоб це положення не було вписане до ратифікаційної султанської грамоти⁷³. Отже, як зазначали вітчизняні та зарубіжні дослідники цього питання, у той час лівобережний гетьман говорив, що можна укладати

"вічний мир", але за умови відмови Варшави від Києва, Правобережної України та Запорозжя, а також ведення спільних військових дій проти Криму⁷⁴. Очевидно, що такі пропозиції І.Самойловича були нездійсненними й, мабуть, саме тому він їх запропонував російській стороні.

Наприкінці травня – першій половині червня 1683 р. у Москві перебувало австрійське посольство, яке представляло інтереси польського короля. На питання цісарських посланців С.Блюмберка й Я.Жировського щодо належності Києва і Правобережної України московські бояри на чолі з князем В.Голіциним дали таку відповідь: "...По вчинених під Журавном договорах, польський король Поділля і всю Україну по старих рубежах уступив на сторону султана..., а коли поміж Царською Величністю і Султаном Турським по війні учинені мирні договори, і Салтан написав Царській Величності Київ з іншими містами"⁷⁵. Наприкінці спільних засідань, відповідаючи на вимоги посланців Леопольда І, царські дипломати заявили: "Царська Величність дозволяє бути вічному миру на таких статтях: щоб усе завойоване було у володінні і державі під високодержавною рукою ЙЦВ у такому ж обмеженні, як і нині перебуває, і щоб ніколи зі сторони Королівської Величності не було згадано"⁷⁶. Таким чином, московська сторона знову відмовлялася від Правобережжя й погоджувалася на утримання лише Лівобережної України, але разом із Києвом.

У червні 1683 р. московський цар надіслав І.Самойловичу записи переговорів з австрійськими послами Я.Жировським і С.Блюмберком, які, протегуючи Речі Посполитій, домовлялися з російським урядом про укладення "вічного миру"⁷⁷. Проаналізувавши попереднє бачення московської й віденської дипломатії, гетьман наприкінці року відмовився від пропозиції царського уряду прислати українських представників на засідання московсько-польської комісії в Андрусові та Каджині⁷⁸. "За милість монаршу премилостиву вам, великим государям, уклінно дякуємо. Але ж, одне для малого часу також і для труднощів наших, тих осіб послати не встигли"⁷⁹, – дипломатично відписував І.Самойлович до Москви 27 грудня 1683 р. Вважаємо, що це було своєрідним протестом лівобережного правителя проти укладення сепаратного договору між Річчю Посполитою та Московською державою. Крім того, з досвіду попередніх переговорів в Україні було добре відомо, що такі "запрошення" закінчувалися тим, що польська сторона відмовлялася з "хлопами" разом засідати. Однак свої пропозиції щодо вирішення долі Правобережної України І.Самойлович передає царським послам: 1) Київ обов'язково повинен залишатися під гетьманським регіментом; 2) кордон поблизу Києва потрібно відсунути західніше; 3) територію Засожжя необхідно передати Українському гетьманатові; 4) наступні переговори можуть відбутися лише за умови рівноправної участі в них українських представників; 5) про "комісійні з'їзди" треба повідомляти завчасно⁸⁰. Власне, російсько-польські переговори 1683 р. і були зірвані з огляду на позицію І.Самойловича стосовно "сожського" питання, адже царські та королівські дипломати так і не змогли дійти згоди щодо цієї проблеми⁸¹.

Австрійський імператор і римський папа Інокентій ХІ настійливо добивалися від польського короля підписати мирний договір із царем на висунутих московським урядом умовах. 14 грудня 1683 р. для підготовки проекту польсько-російського "вічного миру" до Андрусова прибуло королівське посольство, очолюване К.Гжимультовським⁸². Перший з'їзд дипломатів відбувся на початку січня 1684 р. На ньому поляки вимагали "учинити спочатку союз, а потім говорити про мир і малоросіян зробити вільними"⁸³. Москва не погодилася з таким "сценарієм" спільних переговорів і вже у березні відклала своїх послів. К.Гжимультовський повернувся до Варшави і, складаючи звіт про своє посольство на сеймі 1685 р., пропонував шляхті: "...При тому будемо радити королеві, щоб видав універсал до козаків (правобережних. – Т.Ч.), що їх мусить зробити вільним народом, бо цар сам хоче ними володіти, каже, що дасть їм мільйон, другий...(грошей. – Т.Ч.)"⁸⁴. У той

час імператорська воєнна рада Австрії розробила план створення могутньої анти-турецької коаліції, до якої, крім неї, мали ввійти Польща, Росія, Персія, Україна, Молдавія, Валахія і Трансильванія⁸⁵. Ці задуми невдовзі було втілено в життя, але вже у зовсім іншій міждержавній конфігурації.

Ще у березні-травні 1684 р. була організована так звана "Священна ліга" за участю Австрії, Венеції та Речі Посполитої під патронатом римського папи Інокентія XI. Наступально-оборонний союз ("Offensivi et defensivi belli societas") цих держав було створено лише для війни з Османською імперією, а тому він увійшов до історіографії як антитурецький. Згідно з його умовами, австрійський цісар і польський король мали надати якнайкраще військо, а венеційський дож – морський флот. Учасники "Священної ліги" домовлялися також відвоювати у турків утрачені раніше території. Зокрема Річ Посполита повинна була повернути Поділля з Кам'янцем і "Україну" ("...fortalitiis eius vindicandis, Sacra vero Rmttas Poloniae, Cameneco ett Podoliae ae Ucrainae vindicandis incumbent")⁸⁶. Однак положення цієї важливої міжнародної угоди все ж таки не сприяли Яну III Собеському в його намірах утвердитися на правобережних землях⁸⁷. Головним чином цьому заважала мілітарна потуга Туреччини та закулісна гра Австрії. На початку 1686 р. Відень уклав договори зі Швецією й Бранденбургом, правителі яких у разі посилення абсолютистських запитів Яна III Собеського мали виступити на допомогу польській шляхті. Отже, всі названі вище зовнішньополітичні чинники робили неминучим для Польсько-Литовської корони налагодження міцного союзу з Московською державою.

Російський дослідник І. Греков зазначав, що у другій половині 1684 р. гетьман І.Самойлович переконував князя В.Голіцина й княгиню Софію, що вступати в союз із Річчю Посполитою не можна, а якщо і вступати, то лише на основі "вічного миру", який передбачав би відхід Правобережжя й Запорозжя від Польщі⁸⁸. Гетьманський уряд попереджав свого сюзерена щодо можливості укладення сепаратного миру Австрії й Польщі з Туреччиною, що оберне "всю вагу війни на російське царство". Також І.Самойлович повідомляв Москві про серйозну небезпеку з боку Франції, що могла завадити планам розгортання в майбутньому війни проти Туреччини.

У листопаді, під час розмови з дяком Є.Українцевим, гетьман нагадав росіянинові про ставлення поляків до чергової владної "смути" в Москві навесні-влітку 1682 р., коли польський король "цьому радів..., султана і хана умовляв на війну проти государів..."⁸⁹. А тому це, на його думку, могло повторитися і в майбутньому. Окрім того, І.Самойлович говорив про неможливість довіряти полякам через їхню постійну зрадливість, надавав інформацію щодо малочисельності військ європейських союзників Речі Посполитої, згадував про труднощі оборони Чигирина від турків та відзначав неможливість швидкого завоювання Криму, загострював увагу на проблемі віросповідання православних у Польщі тощо⁹⁰. "На цесарі і королі польському таку присягу взяти, що вони великих государів у цій війні не видадуть і особливого миру не укладуть"⁹¹, – говорив гетьман російському представникові й пропонував вислати посольство до Франції, щоб узяти в короля Людовіка XIV "певну відомість" про його ставлення до Австрії й Польщі. Під таким тиском гетьманського уряду московський цар у зверненні до польського короля від 9 червня 1684 р. як аргумент висунув тезу про те, що ще Б.Хмельницькому були віддані не тільки міста й містечка поблизу Києва, а й уся територія по Случ і Горинь⁹². Разом із тим про участь українських послів у переговорах з Москви у Батурин було повідомлено: "...Що робиться на комісії, дамо знати"⁹³.

Та, незважаючи на офіційне схвалення московським урядом намагань гетьмана повернути втрачені території під свою владу, проблема Правобережної України не вирішувалася належним чином. Саме тому І.Самойлович потай від царів

змушений був підтримувати зовнішні відносини з Кримським ханатом і навіть своїм давнім ворогом – Річчю Посполитою. 8 квітня 1684 р. лівобережний гетьман наказував полковнику І.Новицькому: "...Хочемо, щоб про виправу цих посланих (до кримського хана. – Т.Ч.) мало хто відав"⁹⁴. Негативно в Лівобережній Україні сприйняли звістку про виїзд до Москви великого посольства К.Гжимультовського для підписання "вічного миру". Українська політична еліта розуміла, що такий мир міг бути досягнений лише за рахунок поділу її держави. Одержавши звістку про польське посольство, І.Самойлович звернувся до царя зі спеціальним меморіалом, в якому пропонував московському уряду вимагати від короля не тільки подніпровські землі, а й Поділля, Волинь, Підляшшя, Червону Русь та Засожжя⁹⁵. На початку березня 1684 р., з огляду на те, що коронна армія на чолі з С.Яблоновським вирушила до молдавського кордону, гетьман Іван Семенович на чолі Стародубського полку зайняв частину Засожжя включно з Гомельською, Чечерською, Пропойською та Кричевською волостями⁹⁶. Це був своєрідний демарш Українського гетьманату, застосований усупереч зовнішньополітичній позиції Москви, яка не хотіла мати жодного територіального воєнного конфлікту з Варшавою⁹⁷.

На початку 1685 р. до московської столиці з Батурина відправляється український посол Л.Кочубей. Він мав прохати царя, щоб той добивався від поляків повернення території на лівому березі р.Сож, а також обговорити питання відносно майбутнього об'єднання лівобережної частини Українського гетьманату з Правобережжям та усією Західною Україною "... яких славні міста Галич, Львів, Перемишль, Ярослав, Люблін, Луцьк, Володимир, Острог, Заславль, Корець..."⁹⁸.

Незабаром у листах до стольника С.Алмазова, окольничого Л.Неплюєва та думного дяка С.Українцева лівобережний гетьман висловив протест проти укладення московсько-польського договору. У січні 1686 р. він вислав до Москви своїх представників Г.Самойловича та І.Мазепу з наполегливим проханням до царського уряду відкласти справу про підпорядкування Правобережної України польському монарху. Поштовхом до цієї поїздки стала отримана в гетьманській канцелярії звістка про можливий виїзд польських комісарів із Варшави до Москви. "Проти того учинення союзу винародилося у нас поняття і роздуми..."⁹⁹, – говорилося в інструкції українським послам. Однак, якби все ж таки "вічний мир" передбачалося укласти, то, на вимогу української сторони, справу "тогобічного Дніпра" потрібно було відкласти і не розглядати її на переговорах. У разі ж її розгляду послі мали вимагати розширення кордонів на захід і південь від Києва та клопотатися про забезпечення прав православних на території Речі Посполитої. Українські науковці зазначали, що, пропонуючи такий варіант укладення "вічного миру", І.Самойлович свідомо розраховував на затягування часу¹⁰⁰, а польський історик Я.Перденія зробив висновок, що вимоги українського гетьмана були найважливішими під час переговорів у Москві¹⁰¹.

Разом із тим гетьманський уряд випрацював більш ґрунтовний проект, згідно з яким, цар, як протектор Лівобережної України, не повинен був укладати мирний договір із польським королем. Цей важливий не лише в історії українсько-російських, а й міжнародних відносин того часу документ був віднайдений В.Станіславським у російському архіві та опублікований ним у вітчизняному науковому виданні¹⁰². Документ, що отримав назву "Статті Івана Самойловича", з'явився 27 січня 1686 р. у результаті наказу московського уряду та переговорів І.Самойловича з представником царя севським воеводою Л.Неплюєвим. У "статтях" гетьманського уряду зазначалося, що українське керівництво ще задовго до тогорічного польського посольства К.Гжимультовського виступало проти укладення договору між Москвою і Варшавою: "...В недавне прошлых летех коликократно, по указу их царского величества, присланным ко мне, о полских желаниях людем говорил я, і статьями им великим государем доносил, что без вечного ми-

ру, і без договору, о какой особой прибыли, их царского пресветлого величества стороне, с стороною польскою против бусурман в союз вступати неприлично..."¹⁰³. Окрім того, викладалося багато причин неможливості, на думку лівобережного гетьмана, ухвалення чергового російсько-польського миру: 1) він би порушував попередні мирні домовленості царя із султаном (очевидно, йшлося про Бахчисарайський договір 1681 р. – Т.Ч.); 2) поляки дотримуються іншої віри, з огляду на що не будуть дотримуватися мирних постанов; 3) у Речі Посполитій завжди порушувалися права православних, а, отже, вони не будуть дотримуватись і після "вічного миру"; 4) може розпочатися війна з Османською імперією; 5) важко було б організувати пропонований поляками похід на Крим; 6) якщо польському королю відійде Правобережна Україна і Запорожжя, то Польща заявить усім про слабкість московського царя; 7) Правобережна Україна раніше була відвоєнована у поляків Військом Запорозьким, яке добровільно піддалося царю; 8) гроші, які мала б виплатити Москва Речі Посполитій як компенсацію за володіння Лівобережною Україною за умови неукладення миру, стали б у великій пригоді цареві; 9) Польща не надала допомоги цареві під час оборони українсько-російськими військами Чигирин; 10) можливо, що польська сторона готується до укладення сепаратного миру з турками і татарами, а їхня готовність підписати "вічний мир" із росіянами є лише відволікаючим маневром; 11) у разі зриву підписання договору, українські війська разом із царською армією зможуть протистояти польським походам на Україну; 12) цар не повинен втягуватись у довголітню й виснажливу війну європейських країн із турками; 13) протягом минулих війн на стороні Польщі воювало багато українських та донських козаків, багато з яких загинуло; 14) Річ Посполита не знала великих нападів турків на свою територію; 15) поляки разом з австрійцями ведуть лише оборонну війну проти султана, а царю пропонують організувати обтяжливий похід на Крим.

Разом із тим гетьман І.Самойлович наводив переконливі аргументи щодо переваг укладення "вічного миру" саме з Османською імперією: 1) турецький султан, незважаючи на війни проти нього, залишається сильним у військовому плані; 2) французький король, який є союзником австрійського цісаря та польського короля, а також венеціанського дожа, не виступає разом із ними проти Османської імперії; 3) незважаючи на існування християнської "Священної ліги" європейських держав (куди входить і Польща), вони не є єдиними і не бажають успіху Австрійській імперії у боротьбі з турками; 4) Річ Посполита ослабла і вже не в змозі вести велику війну з турками.

У разі наполягання польської сторони відносно термінового укладення миру український правитель пропонував цареві все ж таки на деякий час затриматися з його підписанням і подивитися, як будуть діяти польський король та австрійський цісар: чи будуть вони наполягати на продовженні війни з турками з огляду на позицію Франції? Нешироку позицію Речі Посполитої стосовно Московської держави, окрім викладених вище "статей" І.Самойловича, мали б підтвердити і свідчення купця-грека Юрія Раджея та запорожця Андрія Калістрата, які гетьман надіслав до Москви. Перший із них, перебуваючи у Вільно, чув від місцевого купця (теж грецького походження), що "учинив мир вечный і познав помощь от царства Російского, тщатся і радеют с турком войну совершити вскоре. По сем тот с царством Російским учиненный разрушити, і доходити войною всего того, что в сих договорах поступятца і боле промыслими достигати восхощут"¹⁰⁴. Другий певний час перебував у турецькому полоні, звідки був визволений венеціанцями, після чого потрапив до палацу короля Яна III Собеського у Жовкві. Там він особисто почув, що "король италианским языком говорил резиденту такие слова: "Надеюсь на Бога, что Москву введу в войну турецкую, для того великие послы к Москве посланы, і как турецкой воз'ярится на Москву вместе, і я радети буду, с турком покой учинит, і обращу войну на царство Московское, ко-

торым образом удобно возмогу отобрать Заднепріе (Лівобережну Україну. – *Т.Ч.*)...¹⁰⁵. Але, як засвідчили наступні події, царський уряд не прислухався до цих пересторог, а також не прийняв до відома позицію І.Самойловича.

Сприятлива зовнішньополітична ситуація, яка склалася для Московської держави з початком боротьби країн "Священної ліги" проти Османської імперії, дозволяла царському уряду мати певну надію на успішне вирішення свого головного геополітичного завдання в другій половині XVII ст. – питання про володіння Україною "з лівого берега Дніпра"¹⁰⁶. З огляду на це, в лютому 1686 р. у Москві розпочалися довгоочікувані російсько-польські переговори. Вони проходили в надзвичайно напруженій атмосфері, оскільки обидві сторони одночасно відіслали своїх представників до Туреччини¹⁰⁷. Крім того, Ян III Собеський у той час намагався вмовити І.Самойловича відректися від московської протекції. Вже на початку переговорів, 4 березня, К.Гжимультовський заявив росіянам, що для того, щоб він підписав мирний договір, потрібно передусім повернути Польщі ті землі (йшлося про Засожжя), які "козаки, всупереч усім колишнім умовам польсько-московським, безправно забрали"¹⁰⁸. І тільки після того як польський король повідомив своїм дипломатам про невдачу в таємних переговорах із лівобережним Українським гетьманатом, вони почали погоджуватися на компромісні рішення. 6 квітня було підписано текст договору, що складався із 33-х статей¹⁰⁹. "Вічний мир" став актом остаточного міжнародно-правового розподілу України на дві частини. "Його Королівська Величність і Річ Посполита жителів малоросійського краю (Лівобережної України. – *Т.Ч.*)... не будуть також приймати їх у свою оборону на вічні часи", – проголошувала четверта стаття¹¹⁰. Правобережна Україна залишалася під владою Польщі, адже "їхня Царська Величність тих козаків, що будуть за Дніпром..., не будуть і не велять приймати у свою оборону"¹¹¹. Але разом із тим не було вирішено проблему належності до влади одного з двох монархів правобережних українських земель уздовж Дніпра, від Стайок до Чигирини – "... Ті місця мають лишатися порожні, так, як вони є тепер"¹¹². Отже, московсько-польський договір 1686 р., хоча й закріпив за Річчю Посполитою значну частину Правобережжя, але не вирішив одного з головних питань територіального конфлікту між обома державами – проблеми політичного статусу правобережних земель Подніпров'я.

Майже вся християнська Європа святкувала підписання "Вічного миру". У Польщі навіть була викарбувана медаль із приводу цієї події¹¹³. На одному боці був зображений бюст короля Яна III Собеського, на другому – фігури польського й московського воїнів. Тримуючи один одного за руки, вони наступали на встромлений у землю півмісяць, що символізувало покорену в майбутньому Османську імперію. Разом із тим зображення землі, на яку, з одного боку, наступав поляк, а з іншого, – росіянин, може асоціюватися з другим наслідком укладеного миру, що полягав у міжнародно-політичному розподілі Української держави.

Одночасно з польсько-російськими домовленостями король Речі Посполитої хотів через митрополита Четвертинського вплинути на І.Самойловича, щоб той "не заважав" порозумінню між Польщею й Росією¹¹⁴. Однак гетьман не тільки не прислухався до побажань Яна III Собеського, а й ще більше радикалізував свої вимоги. Результатом активного втручання гетьманської влади у переговорний процес став запис у сьомій статті "Вічного миру" про відкладення на невизначений термін питання щодо належності правобережних земель "від містечка Стайок, униз до Дніпра по річку Тясму, а саме: Ржищів, Трахтемирів, Канів, Мошни, Сокольне, Черкаси, Боровиця, Бужин, Воронков, Крилов і Чигирин"¹¹⁵, а також пункту щодо захисту польським королем православної віри на землях Корони Польської та Великого князівства Литовського.

Московські послы Б.Шереметев, І.Чаадаєв, П.Волков та І.Волков, які вирушили до Яна III Собеського для ратифікації тексту договору, мали провести до-

даткові переговори з проблеми належності правобережного Подніпров'я. "І нині бив чолом нам, ВГ (великому государеві. – *Т.Ч.*) гетьман І.Самойлович, щоб ми зволили про домагання тих пустих земель наш ЦВ (царської величності. – *Т.Ч.*) указ до вас послати..."¹¹⁶, – говорилося в інструкції царському посольству на чолі з Б.Шереметевим, яке вирушило до Польщі в липні 1686 р. Воно одержало письмову інструкцію від царя, де зазначалося, що, за наполегливими домаганнями гетьмана І.Самойловича, потрібно всілякими засобами добиватися повернення "пустих земель". Окрім того, російські послы мали вимагати від уряду Речі Посполитої, щоб "козаки Війська Запорозького, котрі нині в Польщі на службі його королівської величності затримані, а уродженці вони цього боку Дніпра (Лівобережжя. – *Т.Ч.*) і дружини, і діти їхні й нині живуть у помешканнях своїх у наших царської величності малоросійських містах, і ті були б звільнені, і дана їм свобода по договорах"¹¹⁷. Наприкінці серпня московські царі звернулися до своїх посланців у Польщі з тим, щоб вони, згідно з вимогами І.Самойловича, звернулися до короля стосовно заборони титулуватися А.Могилою "гетьманом Війська Запорозького", а також вимагали більше не приймати втікачів із земель "царської величності"¹¹⁸. 22 грудня польський король, перебуваючи у Львові, ратифікував польсько-російський договір, але вирішення долі подніпровських земель було відкладено.

Зі свого боку, український гетьман також звертався до короля Речі Посполитої з проханням повернути Правобережну Україну. У листах до Яна III Собеського він стверджував, що Правобережжя дісталось московському царю від султана і було здобуте його сином Семеном у "турецького" гетьмана Ю.Хмельницького, внаслідок чого з'єдналося з рештою території України¹¹⁹. В іншому документі під назвою "Пункти від Самойловича гетьмана" лівобережний правитель перекопував польського короля: "А як на тій чигиринській (стороні. – *Т.Ч.*) Дніпра... землі від віку власність Війська Запорозького... всі і дальші края за перших гетьманів належали до булави Війська Запорозького, які одвіку були в міць нашу, однак із сьогодішнього мирного трактату, як дозволили нам пани господарі наші, їх у сторону ЙКМ (його королівської милості. – *Т.Ч.*) уступивши, так ми без спору і учинили. Але ж вони нам прилеглі і належать"¹²⁰. Тому Самойлович вимагав у короля, щоб "перелічені власні землі наші при нас були залишені, які хоч у пустці, а нехай будуть наші". Він аргументував це тим, що "та праця наша (війна з турками і татарами. – *Т.Ч.*) не за однією їх ЦПВ (царською пресвітлою величністю. – *Т.Ч.*) російською монархією..., але й для захисту країв Корони польської"¹²¹. У цих словах гетьмана проглядається давня традиція "служіння" відразу обом монархам. У листі до коменданта Білої Церкви С.Раппе гетьман писав про те, що правобережні землі України, включаючи Білу Церкву, здавна належали українському народу й Війську Запорозькому ("ми тоді гетьман з Військом Запорозьким і з усім народом нашим Малоросійським засвідчуємо, що не тільки тих міст на слободи названих, здавна Війську Запорозькому приналежних, не маємо в сторону Королівства Польського відпускати, але й усіх тих земель, якими ми, почавши від Богдана Хмельницького, гетьмана Війська Запорозького, володіли, в якій лінії і Біла Церква..."), і запитував: "...то для чого б ґрунта і землі того боку Дніпра віддавати мали?"¹²².

Оскільки всі ці протести української сторони ігнорувалися польською владою, І.Самойлович розпочинає проводити військові операції, метою яких було зайняття всієї території Правобережної України. "Рубіж собі далі по Случ шукає і займає"¹²³, – повідомляли сучасники. Коронний канцлер М.Огінський писав до Москви, що "ще перо на трактатах не висохло, а лівобережний гетьман перейшов на Правобережжя, займаючи королівські володіння, йменуючи себе удільним князем"¹²⁴. Ян III Собеський скаржився царю, що лівобережний гетьман, перебуваючи під зверхністю останнього, не дотримується польсько-російських домовле-

ностей і "якусь собі удільність, як другий Хмельницький, ...вживає"¹²⁵. При цьому король посилався на особисті звернення І.Самойловича до Варшави. Крім того, польські урядовці звинувачували українського гетьмана в зустрічах із кримським ханом, метою яких повинно було стати укладення військового союзу проти Речі Посполитої й Московської держави. Заходи І.Самойловича, спрямовані на повернення правобережних територій, так перелякали поляків, що змусили скликати навіть спеціальну сенатську комісію з цього питання. Там, зокрема, зазначалося, що гетьман "бажає забрати собі всю Україну", "не тільки не йде воювати татар, але є новини, що з Кримом підписував трактати"¹²⁶.

Цілеспрямована зовнішня політика І.Самойловича, що розходилася з прагненням Москви зберегти мирні відносини з Польщею, стала, безперечно, однією з причин його зміщення з посади гетьмана Лівобережної України. Частина козацької старшини, використовуючи українсько-російські суперечності в справі повернення Правобережної України, зробила все можливе для того, щоб скомпрометувати І.Самойловича перед московською владою. Інкримінуючи йому зраду, в чолобитній до царя від 7 липня 1687 р. старшина зазначала, що І.Самойлович "про землі тієї сторони Дніпра говорив жорстоко: не так буде, як Москва з Поляками в мирних своїх договорах постановила. Учиним ми так, як нам потрібно"¹²⁷. Більшість вітчизняних істориків переконані, що гетьман І.Самойлович дотримувався думки про необхідність возз'єднання території по обидві сторони Дніпра до останніх днів перебування на посаді¹²⁸. Однак несприятлива міжнародна ситуація завадила об'єднатися двом частинам Українського гетьманату в єдину державу – Лівобережжя залишалося під протекцією московського царя, а Правобережжя перебувало під владою турецького султана і польського короля.

¹ Черняк Е.Б. Изменения в системе европейских государств во второй половине XVII – начале XVIII века // История Европы. – М., 1994. – Т.4. – С. 191; Геровский Ю.А. Польша среди европейских государств XVI–XVIII вв. // Вопросы истории. – 1977. – № 12. – С. 144.

² Заруба В. Українське питання в системі європейської політики останньої чверті XVII ст. // Матеріали V Конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: Збірник наукових статей. – Чернівці, 2003. – Ч.1. – С.268.

³ Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). – СПб., 1830. – Т.1. – С. 731.

⁴ Acta Historica res gestas poloniae illustrantia ab anno 1507 usque ad annum 1795. Piśma do wieku i spraw Jana Sobieskiego / Zebr. Fr. Kluczycki. – Kraków, 1880. – Vol.2. – Pars.1. – S. 561.

⁵ Ibid. – S. 495.

⁶ Санин Г.А. Украина в политических отношениях Российского государства и Османской империи (1667–1686) // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії IX–XVIII ст. – К., 2000 – С. 539.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Acta Historica – Vol. 2. – Pars. 1. – S. 618–619.

¹⁰ ПСЗРИ. – Т. 1. – № 513.

¹¹ Acta Historica... – Vol. 2. – Pars. 2. – Kraków, 1883. – S. 1109.

¹² Флоря Б.Н. Войны Османской империи с государствами Восточной Европы (1672–1681 гг.) // Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в. – М., 2001. – Ч.2. – С. 110.

¹³ Бібліотека Національна у Варшаві (далі – БНВ). – Відділ мікрофільмів. – Ф. 6639 (м-ф. 32423). – № 615; Архів Головний Актів Давніх у Варшаві (далі – АГАД). – Ф. "Архів Коронний Варшавський". – Від. "Турецький". – № 77/467; Ф. "Архів Замойських". – № 3037. – Арк. 222.

¹⁴ Музей Національний ім. кн.Чарторийських у Кракові. Відділ рукописів (далі – Чарт.) – Од. зб. 612. – Арк. 494.

¹⁵ Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. – СПб., 1856. – Т.4. – С. 889.

¹⁶ Acta Historica... – Vol. 2. – Pars. 2. – S. 1237.

¹⁷ Павлицев Н. Польская анархия при Яне Казимире и борьба за Украину. – СПб., 1878. – Т.3. – С. 45.

¹⁸ Там само.

- ¹⁹ Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII–XVIII віках. – Варшава. – 1934. – С. 118.
- ²⁰ Бантыш-Каменский Д.Н. Источники малороссийской истории. – М., 1858. – Ч. 1. – С. 244.
- ²¹ Kamiński A-S. Republic us Autocracy. Poland-Lithuania and Russia 1686–1697. – Cambridge, 1993. – P. 132.
- ²² Попов А. Русское посольство в Польше в 1673–1677 гг. – СПб., 1854. – С. 10–11.
- ²³ Бантыш-Каменский Д.Н. Зазнач. праця. – С. 251.
- ²⁴ Яковлів А. Зазнач. праця. – С. 114.
- ²⁵ Цит. за: Попов А. Русское посольство... – С. 63.
- ²⁶ Там само. – С. 109.
- ²⁷ Копреева Т.Н. Русско-польские отношения во второй половине XVII века (от Андрусовского перемирия 1667 до "Вечного мира" 1686 г.): Автореф. ... канд. ист. наук. – Ленинград, 1952. – С. 18.
- ²⁸ АГАД. – Ф. "Архів Замойських". – № 3036. – Арк. 228–229.
- ²⁹ Там само. – Арк. 231.
- ³⁰ АГАД. – Ф. "Архів публічний Потоцьких". – № 47. – Т. 1. – Арк. 389.
- ³¹ Акты, относящиеся к истории Западной России (далі – Акты ЗР). – СПб., 1853. – Т.5. – С. 140.
- ³² Панащенко В.В. 300-річчя героїчної оборони Чигирини від турецько-татарської агресії // Укр. іст. журн. – 1977. – № 8. – С. 126–130.
- ³³ Цит. за: Попов А. Турецкая война в царствование Федора Алексеевича // Русский вестник. – М., 1857. – Т. 8. – С. 294.
- ³⁴ Там само. – С. 295–296.
- ³⁵ Копреева Т.Н. Неизвестная записка А. Л. Ордина-Нащокина о русско-польских отношениях второй половины XVII века // Проблемы источниковедения. – М., 1961. – Т. IX. – С. 197.
- ³⁶ Смирнов Н.А. Россия и Турция в XVI–XVII вв. – М., 1946. – Т. 2. – С. 143.
- ³⁷ Величко С. Літопис. – К., 1991. – Т.2. – С. 56.
- ³⁸ Бібліотека Університету Варшавського. Відділ рукописів (далі – БУВ ВР). – Ф. 91. – Арк. 24.
- ³⁹ Попов А. Турецкая война в царствование Федора Алексеевича. – С. 294.
- ⁴⁰ Павлицев Н.И. Указ. соч. – С. 63.
- ⁴¹ Бантыш-Каменский Н.Н. Обзор внешних сношений России (по 1800 г.). – М., 1897. – Ч. 3. – С. 150; Źródła do dziejów polskich. – Wilno, 1844. – №2. – S. 58.
- ⁴² Галактионов И.В., Чистякова Е.В. А. Л. Ордин-Нащокин – русский дипломат XVII в. – М., 1961. – С. 128.
- ⁴³ Чарт. – Од. зб. 177. – № 19.
- ⁴⁴ Wójcik Z. Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji 1674–1679. – Wrocław, 1976. – S. 219; Флоря Б.Н. Указ. соч. – С. 136–137.
- ⁴⁵ Там само.
- ⁴⁶ Бібліотека Національного інституту ім. Оссолінських у Вроцлаві. Відділ рукописів (далі – Оссолін.) – Од. зб. 2958/1. – Арк. 68.
- ⁴⁷ Акты ЗР. – Т. 5. – С. 151.
- ⁴⁸ Російський державний архів давніх актів (далі – РДАДА). – Ф. 229. – Оп. 2. – Кн. 50. – Арк. 667; Заруба В.Н. Украинское козацкое войско в борьбе с турецко-татарской агрессией (последняя четверть XVII в.). – Харьков, 1993. – С. 78.
- ⁴⁹ РДАДА. – Ф. 79. – Оп. 2. – Кн. 192. – Арк. 66.
- ⁵⁰ Цит. за: Павлицев Н. Указ. соч. – С. 72.
- ⁵¹ Цит. за: Соловьев С.М. История России с древнейших времен. – М., 1962. – Кн. VII. – Т. 13 – 14. – С. 225.
- ⁵² РДАДА. – Ф. 79. – Кн. 192. – Арк. 202–238; АГАД. – Ф. "Архів Замойських". – № 3031. – Арк. 104–107; Смирнов Н.А. Указ. соч. – С. 162–163.
- ⁵³ АГАД. – Ф. "Архів Радзивіллів". – Від. III. – Кн. 15. – № 99.
- ⁵⁴ Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в. – М., 1970. – Т. 3. – С. 44–47.; Соловьев С.М. История России. – Кн. 3. – Т. XIII. – Сбц. 849.
- ⁵⁵ Смирнов Н.А. Указ. соч. – Т. 2. – С. 164.
- ⁵⁶ Wójcik Z. Op. cit. – S. 196.
- ⁵⁷ Копреева Т.Н. Зазнач. праця. – С. 215.
- ⁵⁸ АГАД. – Ф. "Архів Радзивіллів". Від. III. – Кн. 15. – № 88.
- ⁵⁹ Там само. – № 105.
- ⁶⁰ Станіславський В. "Статті" гетьмана Івана Самойловича щодо "Вічного миру" // Україна в Централіно-Східній Європі (від найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2003. – Вип. 3. – С. 349.
- ⁶¹ БНВ. Відділ мікрофільмів. – Од. зб. 123. – Арк. 297.
- ⁶² Там само.
- ⁶³ Traktaty polsko-austriackie z drugiej połowy XVII wieku. – Warszawa, 1985. – S. 104.
- ⁶⁴ Бантыш-Каменский Д.Н. Источники малороссийской истории. – Ч. 1. – С. 279.

- ⁶⁵ Статейный список стольника Василия Тяпкина и дьяка Никиты Зотова посольства в Крым в 1680 г. для заключения Бахчисарайского договора. – Одесса, 1850. – С. 261–262.
- ⁶⁶ Акты ЗР. – Т. 5. – С. 166–167; *Величко С.* Літопис. – Т. 2. – С. 287.
- ⁶⁷ *Бантыш-Каменский Д.Н.* Источники... – Ч. 1. – С. 282–283.
- ⁶⁸ Дополнения к актам историческим... – Т. XI. – С. 150.
- ⁶⁹ *Чухліб Т.В.* Гетьман Правобережної України Андрій Могила (1684–1689) // *Середньовічна Україна*. – К., 1994. – Вип. 1. – С. 128.
- ⁷⁰ Чарт. – Теки Нарушевича (далі – ТН). – Од. зб. 177. – Арк. 477–478; *Wyjciek Z. Rzeczpospolita wobec Turcji*... – S. 204.
- ⁷¹ Цит. за: *Wyjciek Z. Rzeczpospolita wobec Turcji* ... – S. 205.
- ⁷² Дополнения к актам историческим, собранные и изданные Археографическою комиссиею. – СПб., 1869. – Т. XI. – С. 87; *Perdenia J.* Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII–XVIII w. – Wrocław, 1963. – S. 30.
- ⁷³ *Бантыш-Каменский Д.Н.* Источники малороссийской истории. – Ч. 1. – С. 279–280.
- ⁷⁴ *Соловьев С.М.* История России с древнейших времен. – Кн. VII. – Т. 13–14. – С. 374–375; *Станіславський В.* Зазнач. праця. – С. 349–350.
- ⁷⁵ Памятники дипломатических сношений. – СПб., 1862. – Т. 6. – С. 595.
- ⁷⁶ Там само.
- ⁷⁷ Там само. – Т. 6. – С. 708–710.
- ⁷⁸ Дополнения к актам историческим... – Т. XI. – С. 142.
- ⁷⁹ Там само. – С. 15.
- ⁸⁰ Там само. – С. 16.
- ⁸¹ *Дорошенко Д.* Нарис історії України. – Львів, 1991. – С. 329.
- ⁸² *Бантыш-Каменский Н.Н.* Обзор внешних сношений России (по 1800 год). – С. 155.
- ⁸³ Там само.
- ⁸⁴ Чарт. – ТН. – Од. зб. 181. – № 70. – Арк. 379.
- ⁸⁵ *Махатка О.* Взаимоотношения России, Австрии и Польши в связи с антитурецкой войной в 1683–1699. Дис. канд. ист. наук. – Ленинград, 1958. – С. 91.
- ⁸⁶ *Traktaty polsko-austriackie*... – S. 123.
- ⁸⁷ *Gierowski J.-A.* Historia Polski. 1505–1764. – Kraków, 1983. – S. 318.
- ⁸⁸ *Греков И.Б.* “Вечный мир” 1686 года. Рукопись диссертации... канд. ист. наук. – М., 1950. – С. 392.
- ⁸⁹ Там само. – С. 395.
- ⁹⁰ *Станіславський В.* Вказ. праця. – С. 350–351.
- ⁹¹ *Соловьев С.М.* История России. – Кн. 3. – Т. XIV. – Сбц. 992.
- ⁹² Дополнения к актам историческим... – Т. XI. – С. 142.
- ⁹³ Там само. – С. 20.
- ⁹⁴ Акты ЗР. – Т. 5. – С. 176.
- ⁹⁵ *Смолій В.А.* Правобережна Україна другої половини XVII – початку XVIII ст.: провінція Речі Посполитої чи частина самостійної держави? // *Польсько-українські студії*. – К., 1993. – Вип. I. – С. 118; *Wójcik Z.* Rokowania polsko-rosyjskie o “Pokój wieczysty” w Moskwie w roku 1686 // *Z dziejów polityki i dyplomacji Polskiej*. – Warszawa, 1994. – S. 42.
- ⁹⁶ *Perdenia J.* Stanowisko Rzeczypospolitej... – S. 30.
- ⁹⁷ *Греков И.Б.* “Вечный мир” 1686 года... – С. 393.
- ⁹⁸ Цит. за: *Соловьев С.М.* История России с древнейших времен. – Кн. VII. – Т. 13–14. – С. 384.
- ⁹⁹ *Бантыш-Каменский Д.Н.* Источники... – Ч. 1. – С. 289–296.
- ¹⁰⁰ *Станіславський В.В.* Зазнач. праця. – С. 352.
- ¹⁰¹ *Perdenia J.* Stanowisko Rzeczypospolitej... – S. 49.
- ¹⁰² РДАДА. – Ф. 79. – Оп. 1. – Спр. 224. – Арк. 61 – 90; *Станіславський В.* Зазнач. праця. – С. 364–381.
- ¹⁰³ *Станіславський В.* Зазнач. праця. – С. 368.
- ¹⁰⁴ РДАДА. – Ф. 79. – Оп. 1. – Спр. 224. – Арк. 91.
- ¹⁰⁵ Там само. – Арк. 94–95.
- ¹⁰⁶ *Копреева Т.Н.* Русско-польские отношения во второй половине XVII века... – С. 20.
- ¹⁰⁷ *Греков И.Б.* “Вечный мир” 1686 года: Автореф. ... канд. ист. наук. – М., 1950. – С. 25.
- ¹⁰⁸ *Wójcik Z.* Rokowania polsko-rosyjskie... – С. 43.
- ¹⁰⁹ РДАДА. – Ф. 79. – Оп. 3. – № 14. – Арк. 1–30; *Величко С.* Літопис. – Т. 2. – С. 311–325.
- ¹¹⁰ *Величко С.* Літопис. – Т. 2. – С. 315.

- ¹¹¹ Там само.
- ¹¹² Там само. – С. 316.
- ¹¹³ Петрушевич А. Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. – Львов, 1874. – Т. 1. – С. 630.
- ¹¹⁴ Wójcik Z. Rokowania polsko-rosyjskie... – S. 42.
- ¹¹⁵ Величко С. Літопис. – Т. 2. – С. 316.
- ¹¹⁶ Памятники дипломатических сношений. – Т. 6. – С. 1311–1312.
- ¹¹⁷ Там само; Станіславський В. Російська дипломатія та запорозько-польські відносини 1686 – 1697 рр. // Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних взаємин. Зб. наук. праць. – К., 2003. – С.268.
- ¹¹⁸ Станіславський В. Гетьман Правобережної України Андрій Могила // Укр. іст. журн. – 2002. – №5. – С.119–121.
- ¹¹⁹ РДАДА. – Ф. 124. – Оп. 3. – № 487. – Арк. 48; Костомаров Н.И. Собрание сочинений. – Т. 16. – С. 317.
- ¹²⁰ АГАД. – Ф. "Архів публічний Потоцьких". – № 47. – Т. 1. – Арк. 394.
- ¹²¹ Там само. – Арк. 395.
- ¹²² Там само. – Арк. 389–392.
- ¹²³ Памятники дипломатических сношений. – Т. 6. – С. 1479.
- ¹²⁴ Там само. – С. 1500.
- ¹²⁵ Там само. – С. 1535–1537.
- ¹²⁶ АГАД. – Ф. "Архів Замойських". – № 3031. – Арк. 145–146.
- ¹²⁷ Бантыш-Каменский Д.Н. Источники... – Ч. 1. – С. 302.
- ¹²⁸ Пархоменко В. До питання про політику гетьмана Самойловича // Ювілейний збірник на пошану М.С. Грушевського. – К., 1928. – С. 226.; Смолій В.А. Зазнач. праця. – С. 118; Сергієнко Г. Іван Самойлович // Володарі гетьманської булави: історичні портрети. – К., 1994. – С. 383; Чухліб Т. Іван Самойлович // Історія України в особах: Козаччина. – К., 2000. – С. 161–171.

In the article, the foreign policy of Ivan Samoilovych hetman government in 70's - 80's of the 17th century is being revealed. It is researched that the Ukrainian Cossack State was not only the object, but also a subject of Central-Eastern European international relations.